

Література

1. Державний архів Рівненської області, ф. 31, оп. 1, спр. 709, 178 арк.
2. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Издание центрального статистического комитета Министерства внутренних дел Санкт-Петербург.: 1904. Т. XVIII: Волынская губерния. 282 с.
3. Drugi powszechny spis ludności Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 9.XII. 1931 r. Mieszkania i gospodarstwo domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie. – Warszawa, 1938. T. 70. 330 s.
4. Мędrzecki W. Inteligencja polska na Wołyniu w okresie międzywojennym. Warszawa, 2005. 332 s.
5. Pierwszy powszechny spis ludności Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 30 września 1921 r. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie. Warszawa, 1926. T. XXIII. 230 s.
6. Rocznik Polityczny i Gospodarczy. R.8. Warszawa: PAT, 1939. 1240 s.

Яковець Ольга Євгенівна,

вчитель історії «Новоселівського ліцею

Української сільської ради Синельниківського району

Дніпропетровської області», с-ще Українське

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ РАДИКАЛЬНОГО ІСЛАМУ: ВІД ХАРИДЖИТІВ ДО СУЧАСНИХ ТЕЧІЙ

Сьогодні у багатьох країнах спостерігається зростання випадків радикалізації мусульман, які активно емігрують переважно до розвинених країн із Близького Сходу й Північної Африки через складне суспільно-політичне та соціально-економічне становище на батьківщині. Часто процес освоєння в новому середовищі ускладнюється культурною, ментальною, релігійною та мовною відмінністю. Це сприяє поширенню радикальних ісламських поглядів, особливо серед молоді, яка може підпадати під вплив радикальних ідеологій через соціальні мережі, пропаганду чи маргіналізацію. Радикальний ісламізм часто пов'язаний із терористичними актами та екстремістськими угрупованнями, що впливають на глобальний

порядок і викликають потребу в міждержавній співпраці в галузі боротьби з тероризмом, виступаючи водночас однією з найсерйозніших загроз міжнародній безпеці та стабільності.

Метою даного дослідження є аналіз та характеристика історичних витоків радикального ісламу від VII століття до сьогодення.

Методи дослідження: історичний метод, порівняльно-історичний метод, аналіз джерел і текстів, політологічний метод, системний підхід, контент-аналіз.

Значну увагу дослідженню даної теми приділяють: Андрій Кудряшенко, який у 2015 році опублікував статтю «Іслам у сучасній Європі та Україні: виклики, стан і перспективи»; стаття О. В. Олійник «Ісламська концепція світового порядку» (2024 рік); книга Ханни Лени Хагеман «The Kharijites in Early Islamic Historical Tradition (Хариджити в ранньоісламській історичній традиції)» (2023 рік); стаття Іссаха Абібллахі Обалову та Адібаха Бінті Абдул Рахіма «The Description of the Contemporary Islamic Movement as Kharijites: A Critical and Analytical Study (Опис сучасного ісламського руху як хариджитів: критичне та аналітичне дослідження)» (2021 рік).

Вікіпедія, посилаючись на низку наукових праць, визначає поняття «радикальний іслам» як ідеологічно-релігійну доктрину та соціально-політичну практику, що базується на максимально виключному застосуванні норм шаріату (комплексу релігійно-моральних догм, закріплених у Корані й Сунні пророка Мухаммада) в усіх сферах життя людей [1]. Авторка статті «Радикальний іслам і джихад: проблеми сучасного наукового дискурсу» подає таке визначення: «Радикальний іслам – термін, яким сучасні історики та політологи всього світу користуються при визначенні суспільно-політичних рухів на Близькому та Середньому Сході, які ще називають терористичними, фундаменталістськими, екстремістськими» [2, с. 280]. Стаття «Поняття «Ісламський радикалізм»: сутність та варіанти інтерпретації» закінчується висновком: «Ісламський радикалізм – це сукупність ідеологічних поглядів та доктрин антиеволюційного, діахронічного спрямування, основу яких складає фундаменталістський варіант ісламського вчення про світоустрій, людину і суспільство, разом з тим це також і відповідна соціально політична практика, що реалізується в діяльності релігійно політичних організацій помірковано радикального або ультрарадикального типів» [3, с. 544]. Спираючись на ці дані, можна

дати універсальне визначення поняттю: радикальний іслам – це ідеологічна та соціально-політична доктрина, що ґрунтується на суворому застосуванні норм шаріату в усіх сферах життя, і охоплює рухи фундаменталістського, екстремістського характеру, які виступають проти еволюційного розвитку суспільства та реалізуються через діяльність радикальних релігійно-політичних організацій.

Більшість наукових досліджень з тематики радикального ісламу присвячені розвитку цього явища у XX-XXI століттях, але корінням його витоків насправді сягають VII ст. Це значить, що іслам почав радикалізуватися ледве не від самого початку свого існування як релігії. Наведемо та охарактеризуємо конкретні приклади радикальних ісламських течій від епохи Середньовіччя до сучасності.

Хариджити – це релігійно-політичне угруповання, що виникло в другій половині VII століття, імовірно, після Сіффінської битви 657 року між військами халіфа Алі та Муавії, яка з військової точки зору закінчилася нічиєю, але очевидно є політична поразка Алі. Його авторитет був підірваний, а колишні соратники відтоді стали ворогами. Проте й між ними самими ніколи не було єдності. Джерела називають понад 20 хариджитських громад, найпотужнішими серед яких були ібадити, азракіти та суфрити. В ідеологічному плані виступали за суворе дотримання ісламських норм, вважаючи, що будь-який грішник втрачає право бути мусульманином та виправдовуючи вбивства тих єдиновірців, які не поділяли їхню думку. Цей релігійний фанатизм і жорстокість зрештою привели до занепаду руху, але не повного зникнення [4].

Наприкінці XI століття, після розколу в династії Фатимідів через конфлікт за престол між Нізаром і аль-Мусталі, у якому переміг останній, на території сучасного Ірану виник орден ассасинів або нізаритів (очевидно, що вони підтримували Нізара, який програв). Етимологія назви «ассасини» – спірне питання для науковців, але за найпопулярнішою версією, вона походить від арабського слова «хашшашин» – «той, що вживає гашиш». Є й більш вірогідне трактування назви – від арабського слова «вбивця», адже одним із методів їхньої боротьби, як відомо, були цілеспрямовані вбивства неугодних їм правителів та чиновників. Наприклад, у 1092 році фідаї ордену вбив візира Сельджуцької імперії Нузам уль-Мулька ударом кинджала в серце. Це одна з найвідоміших радикальних течій в історії ісламу, яка була відгалудженням шіїтського ісмаїлізму з домішками езотеризму батинітства. Ассасини вірили в необхідність духовного

тлумачення ісламу, з особливою роллю імама. Вони радикально виступали проти сунітської ортодоксії та селджуцької влади. Окрім політичних вбивств, використовували терор як засіб політичного впливу, а також зазвичай діяли потай, маючи розгалужену мережу агентів. Основною метою вважали захист інтересів свого братства та дестабілізацію ворожих режимів через усунення ключових політичних постатей. Засновником ордену є Хасан ібн Саббах – харизматичний ватажок, який заснував головну фортецю ассасинів в Аламуті (на півночі Ірану), яку було знищено в 1256 році монголами під керівництвом Хулагу-хана. На довгі роки ассасини стали символом політичного терору в ісламі. Їхні методи, беззаперечно, можна вважати ранньою формою політичного екстремізму. Нашадки цієї течії перетворилися на сучасну общину нізаритських ісмаїлітів, яку очолює Ага-хан – вже поміркований духовний лідер [5].

Ваххабізм (самоназва – салафіти) – одна з найвпливовіших і найсуперечливіших течій у сучасному ісламі, яка має радикальні риси, зокрема у своєму ставленні до інших мусульманських шкіл, інтерпретації шаріату та ідеї джихаду. Її заснована у XVI ст. богослов із центральної Аравії Мухаммад ібн Абд аль-Ваххаб. Салафіти сповідують повернення до «чистого ісламу» часів пророка Мухаммеда та перших праведних халіфів, відкидають нововведення, поклоніння святим, суфізм, шіїзм, культові практики, не передбачених Кораном і Сунною, проголошують деяких мусульман, наприклад, шіїтів, «невірними». Окрім нетерпимості до інших течій ісламу, вони виправдовують насильство проти тих, кого вважають «відступниками», поширюють ідеї збройного джихаду у випадку, якщо «чистий іслам» під загрозою. Загалом ваххабізм – це ідеологічна основа для багатьох сучасних екстремістських рухів, хоча офіційний ваххабізм Саудівської Аравії засуджує тероризм [6, с. 86].

У 1928 році в Єгипті вчитель Хасан аль-Банна заснував «Мусульманське братство (Аль-Іхван аль-Муслімун)» – одну з найвпливовіших ісламістських організацій XX–XXI століть. Її вважають ідеологічною основою багатьох сучасних ісламістських і навіть джихадистських рухів. Хоча офіційно вона не є терористичною організацією, за винятком деяких країн. Ідеологія та діяльність Братства мають ознаки радикалізму: політична діяльність з елементами насильства, зокрема у 1940–50-х рр. та після «Арабської весни»; філії чи споріднені рухи: ХАМАС у Палестині, Еннахда в

Тунісі, Іхван у Катарі. В Єгипті, ОАЕ та Саудівській Аравії «Мусульманське братство» визнане терористичною організацією [7].

Найвідомішими сучасними радикальними ісламськими організаціями у світі є Аль-Каїда, заснована 11 серпня 1988 року Осамом бен-Ладеном в Афганістані, яка сповідує ідеологію глобального джихаду проти «невірних» і Заходу. Саме Аль-Каїда стоїть за терористичним актом 11 вересня 2001 року в США, у результаті якого загинуло 2996 осіб, а понад 6000 – отримали поранення [8, с. 24]. Відгалудженням Аль-Каїди в Іраку є Ісламська Держава (ІДІЛ), заснована у 2006 році. Головною ціллю організації є створення халіфату. Вона застосовує масові страти, геноцид, пропаганду через інтернет [9, с. 5-8]. Угрупування «Боко Харам», «Аш-Шабаб», «Хайят Тахрір аш-Шам» також дотримуються радикальних ісламістських поглядів. Усі вони мають спільні риси: радикальна інтерпретація шаріату, насильницький джихад, антизахідна риторика.

Отже, радикальний іслам – це багатовимірне явище, що поєднує в собі релігійну ідеологію, політичну практику та соціальний активізм, засновані на виключному й жорсткому тлумаченні ісламських догм. Його суть полягає у прагненні до тотального впровадження норм шаріату в усі сфери життя, відкиданні еволюційного розвитку суспільства та виправданні насильства як засобу досягнення мети. В історичній перспективі радикальні течії ісламу – від хариджитів і ассасинів до ваххабітів, «Мусульманського братства» та сучасних терористичних угруповань – демонструють спадковість у радикалізації релігійної доктрини та практики. Незважаючи на відмінності у контекстах, усі вони мають спільні риси: фанатизм, насильницький джихад і заперечення легітимності інакодумців. Це підкреслює тісний зв'язок між релігійним фундаменталізмом і політичним екстремізмом, що й становить основну небезпеку радикального ісламу в сучасному світі.

Література

1. Ісламський радикалізм. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC#%D0%9F%D0%BE%D1%81%D0%B8%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F (дата звернення: 01.05.2025).

2. Ямпольська Л. М. Радикальний іслам і джихад: проблеми сучасного наукового дискурсу. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/222/5960/12468-1?inline=1> (дата звернення: 01.05.2025).

3. Брожина В. Поняття «ісламський радикалізм»: сутність та варіанти інтерпретації. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/brozyna_poniattia.pdf (дата звернення: 01.05.2025).

4. Гудзенко І. Хариджити – історія, віровчення та роль у ранньому ісламі. URL: <https://tureligious.com.ua/kharydzhyty-istoriia-virovchennia-ta-rol-u-rannomu-islami/> (дата звернення: 01.05.2025).

6. Микієвич О. Ассасини, або люстрація по-мусульманськи. URL: <https://lvivmedievalclub.wordpress.com/2016/09/23/%D0%B0%D1%81%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%85%D0%B0%D1%81%D0%B0%D0%BD-%D1%96%D0%B1%D0%B5%D0%BD-%D1%81%D0%B0%D0%B1%D0%B1%D0%B0%D1%85-%D0%BC%D1%83%D1%81%D1%83%D0%BB%D1%8C%D0%BC%D0%B0%D0%BD/> (дата звернення: 03.05.2025).

7. Лісничук О. Ваххабізм. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: «Парламентське видавництво», 2011. С. 86.

8. Брати-мусульмани. Українська Релігієзнавча Енциклопедія. URL: <https://ure-online.info/encyclopedia/braty-musulmany/> (дата звернення: 03.05.2025).

9. Кирюшко М. Аль-Каїда. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови). Київ: «Парламентське видавництво», 2011. С. 24.

10. Кореньков О. «Ісламська держава». Наймасштабніша битва сучасності. Київ: «Видавництво Марка Мельника», 2020. 312 с.